

U. Mahmudov*(Toshkent, O'zbekiston)*

umedullo.mahmudov@navoiy-uni.uz

Sharq nasrida insho san'ati: “Munshaoti Abdulloh Marvorid” asari

Abstrakt

O'zining qadim ildizlari va ulkan ilmiy salohiyatiga ega bo'lgan mamlakatimizning davlatchilik tarixi, diplomatiyasi hamda ilm-fan, xususan, adabiyoti tarixida yozishmlalar muhim o'rin tutadi. Mazkur yozishmalar hatto muayyan ilm sohasi sifatida qaralib, uning doirasida maktub bituvchilar(munshiylar)ga o'quv qo'llanmalar yoki saroy hujjatlaridan namunalar majmuasi ham yaratilgan va ular “munshaot” nomi bilan shuhrat topgan. Ushbu qo'llanma va majmualar mamlakatimiz tarixi, adabiyoti hamda muayyan davrdagi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayot haqidagi tasavvurlarimizni boyitishga yaqindan yordam beradi.

Ushbu maqolada Alisher Navoiyning zamondoshlari, xususan, uning izdoshiga bo'lgan xattot va shoir, musiqashunos olim, “Munshaoti Abdulloh Marvorid” asari muallifi Shahobiddin Abdulloh Marvorid shaxsiyati va uning qalamiga mansub “Munshaoti Abdulloh Marvorid” asari, asarning qo'lyozma nusxalari, uning o'zbek adabiyoti tarixida tutgan o'rni va ahamiyati xususida so'z yuritilgan.

Munshaot (arab.—insho etilganlar, ya'ni yozilganlar, bitilganlar) — Sharq she'riyatidagi janrlardan biri, muallifning nazm yoki nasrda yozilgan maktublar to'plami.

Kalit so'zlar: *Munshaot, munshiy, maktub, farmon, qo'lyozma, Abdulloh Marvorid, latoyiful-insho, Sharafnoma, Tuhfai Somiy, Temuriylar davri, murofia, murosala, riqo'.*

Muallif haqida: *Umidullo Mahmudov* – doktorant, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

Tavsiya etiladigan havola: Mahmudov, Umidullo. 2019. “Sharq nasrida insho san'ati: “Munshaoti Abdulloh Marvorid” asari”. *Oltin bitiglar* 1: 46—67.

Kirish

Musulmon madaniyatida maktub va yozishmalar insho san'atining namunalari hisoblanadi. Mazkur yozishma va xatlarda maktub sohibining fasohati, dunyoqarashi, ilmining nechog'li qaviyligi, daqiqligi hamda nuqtadonligi singari fazilatlari jo bo'lgan. Maktub va yozishmalarning mazmun mundarijasiga e'tibor qaratilsa, unda axborot yetkazishdan ko'ra matn saviyasida yozuvchining mahorati aks etganiga guvoh bo'lish mumkin. Aksariyat "Munshaot" asarlari tarkibidan o'rin olgan maktublarda turli badiiy san'atlar: o'xshatish, istiora, tashbeh, mubolag'a va saj' usulidan juda ko'p o'rinlarda foydalanilgan. Bundan tashqari, deyarli har bir yozishmada Qur'on oyatlari, hadislar, shuningdek, she'riy parchalar keltirilgan. Bundan maqsad — adresatga muallif fikrini aniqroq va ta'sirchan shaklda yetkazish bo'lgan.

Munshaot (arab.—insho etilganlar, ya'ni yozilganlar, bitilganlar) — Sharq she'riyatidagi janrlardan biri, muallifning nazmda yoki nasrda yozilgan maktublar to'plami. Bunday to'plamlar bir yoki bir necha muallif qalamiga mansub xatlar yig'indisidan iborat. Maktublar shunchaki bitilgan xatlar bo'lmay, badiiyatning o'ziga xos turi — insho san'ati sifatida yuzaga kelib, chuqur mazmunga va go'zal badiiy ifodaga ega bo'lgan. Munshaot ba'zan "ruq'aot" (ruq'aot – arabcha, maktublar), "maktubot" deb ham yuritilgan [O'zbekiston Milliy... 2000, 821].

O'zbek adabiyoti tarixida munshaot janrining shakllanishi va rivojlanishi Alisher Navoiy ijodi bilan bog'liq. Navoiy "Munshaot" [Navoiy 2013] asarining muqaddimasida forsha maktublar shakllangan yuksak uslubga ega ekanligini, turkiy xalqlarda bu uslubda hali hech ish qilinmaganligini va o'zi munshaotga birinchi bo'lib qo'l urganini qayd qilgan [Navoiy 2013, 3]. Navoiyning ushbu asaridagi maktublarning aksariyati sulton Husayn Boyqaro va uning farzandlari bo'lmish shahzodalarga, shoirning do'stlari va yaqinlariga turli mavzu va mazmunda bitilgan nomalardan iborat. Ularda Navoiyning davlatni idora etish haqidagi takliflari, hukumat ishlarini bajarish, shuningdek, pand-nasihat yo'sinidagi takliflari o'rin olgan.

Asosiy qism

Munshaot nazariyasi mamlakatimizda ilk bor adabiyotshunos olimi Suyima G'aniyeva tomonidan yaratildi. Olima Alisher Navoiyning "Munshaot" asaridagi maktublar tahlilini keltirar ekan, ularni quyidagicha tasniflaydi:

1. Davlat va siyosatga aloqador maktublar.
2. Turli shaxslarga ularning lavozimlari va ishlari xususida

yoʻzilgan xatlar.

3. Badiiy ijod borasidagi yozishmalar.

4. Tabrik va taʼziyanomalar.

5. Shaxsiy kechinmalarni ifodalovchi maktublar.

Keyinchalik Y. Tursunov oʻzining “Munshaot — Alisher Navoiy hayoti va faoliyatini oʻrganishda tarixiy-badiiy manba sifatida” nomli nomzodlik ishida S. Gʻaniyevaning tasnifini asos qilib oladi va unga quyidagi qoʻshimchalarni kiritadi:

1. Nasihat xarakteridagi maktublar.

2. Tanbeh ifoda etilgan maktublar.

3. Minnatdorlik ifodalangan xatlar.

4. Qisqa maktublar [Tursunov 1986, 21].

Shuningdek, Q. Ergashevning “Oʻzbek nasrida insho (Navoiy “Munshaot”i misolida)” nomli nomzodlik dissertatsiyasida [Ergashev 1996, 42] munshaotlarda uchraydigan maktublar quyidagi tartibda tasnif etilgan:

1. Murofia yoʻsinida bitilgan xatlar. Bunda maktub duo-tilaklar bilan boshlanib, duo-tilaklar bilan yakunlanadi.

2. Murosala yoʻsinida bitilgan maktublar – murosala uslubidagi bitiklar murofiadan farq qiladi. Ularning murojaat qismi dabdabali emas va xotimasi ham qisqagina duo yoki tilakdan tashkil topadi.

3. Riqo yoʻsinida bitilgan xatlar – unda adresatga takalluf qilinmaydi. Maktublar qisqa, tanbeh va nasihat ruhida yoziladi.

Q. Ergashevning taʼkidlashicha, sof moliyaviy masalalarga tegishli devon hujjatlari, kirim-chiqim, sarf-u xarajatlarning hisob-kitobidan iborat boʻlgan ish qogʻozlari ham inshoga mansub [Ergashev 1996, 42]. Munshaotlar dastlab arab va forslarda keng rivoj topganligini qayd etish oʻrinli. Tazkiralarda eng mukammal “Munshaot”lar sifatida: Nizomiddin Abdulvosi¹ning “Mansho ul-insho”, Nasrulloh bin Alo al-Binoning “Latoyif ul-insho”², Abdulloh

¹ **Nizomiddin Abdulvosi’ Nizomiy** – tugʻilgan va vafot etgan sanasi xususida maʼlumotlar uchramaydi. U bir necha muddat Sulton Husayn Boyqaro va ayrim shahzodalarning devon boshligʻi boʻlgan. Uning devonboshi boʻlgan paytidagi xat va hujjatlar Amirbek (Alisher Navoiy boʻlsa kerak – muallif)ning iltimosiga koʻra uning shogirdi Abulqosim Shahobiddin Ahmad Xavofiy (taxallusi Munshiy) tomonidan tartibga solinib, “Munsho ul-insho” nomi bilan yaxlit munshaot shakliga keltiriladi.

² **Nasrulloh bin Alo al-Bino** haqida tazkiralarda ham, manbalarda ham maʼlumotlar deyarli uchramaydi. Ammo uning taʼlif etgan kitobi “Latoyif ul-insho”ning debochasida muallifning toʻliq ismi quyidagicha keltiriladi: Nasrulloh bin Alo al-Bino an-Nasafiy. Muallifning yashagan yillari haqida aniq maʼlumotlar mavjud emas. Ammo Ahmad Amiriy Xurosoniy, Mahmud Mudabbiriy va Ali Rahmoniyonning “Latoyif ul-insho” asarining yozilish uslubi xususida nomli maqolasida quyidagi maʼlumotlar keltiriladi:

Qutbiddin Muhyining "Makotibi Abdulloh Qutbiddin Muhyi"¹, Alisher Navoiyning "Munshaot"i (forsiy maktublari), Xoja Abdulloh Marvoridning "Munshaoti Abdulloh Marvorid" kabi asarlar qayd etilgan.

Yuqorida sanab o'tilgan asarlar ichida XV asrda Abdulloh Marvorid tomonidan to'plangan xat va farmon nusxalari o'zbek adabiyoti tarixini o'rganishda katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu majmua "Munshaoti Abdulloh Mavrvorid"², "Munshaoti Xoja Abdulloh", "Sharafnomayi Marvorid" nomlari bilan mashhur bo'lib, temuriylar davridagi adabiyot va siyosat arboblarning faoliyati bilan bog'liq 93 maktub va farmonni o'z ichiga olgan. Asar XVI asrda yaratilgan. Undagi ko'plab maktublar Amir Temur va temuriy sultonlar shaxsiyati va faoliyati bilan bog'liq.

"Munshaoti Abdulloh Mavrvorid" asarining muallifi Shahobiddin Abdulloh Marvorid hijriy 865-yili dunyoga kelgan va deyarli umrining oxiriga qadar Hirot shahrida yashagan. Uning otasi Shamsiddin Muhammad Sadr Marvorid kirmonlik aslzodalardan bo'lib, turkman qabilasi sanaluvchi qoraqo'yunlilar fitnasi (872–875) oqibatida Kirmondan Hirot shahriga ko'chib o'tadi va Abu Said Muhammadning saroyidan o'rin olib, uning vaziriga aylanadi. Keyinchalik u Sulton Husaynga ham sadoqat bilan xizmat ko'rsatadi.

Abdulloh Marvorid otasining ko'magi bilan yoshlik chog'idan Sulton Husayn Boyqaroning saroyiga kirib keladi va bir muddat o'tgach sadorat maqomiga yetib, saroyda "parvonachi" lavozimini egallaydi [Elektron resurs: Donishnomayi jahoni islom. Bayoni Kirmoni]. Abdulloh Marvorid nafaqat saroy amaldori balki, shoir, musiqashunos va yetuk xattot ham bo'lgan. U Alisher Navoiy vafotidan so'ng uning o'rnini egallaydi hamda sultonning farmonlari va yozishmalarining muhrdoriga aylanadi.

Ismoil Safaviy 918-yili Xurosonni egallagach, Abdulloh Marvoridni o'z huzuriga chorlaydi, ammo unga qanday lavozim berilganligi haqida manbalarda ma'lumotlar uchramaydi. Abdulloh

"muallif "Latoyif ul-insho" asarida Shayx Sa'diy Sheroziyning she'rlariga murojaat qilganligini e'tiborga olsak, u hijriy 7-asr yoki undan keyingi davrlarda yashagan degan fikrga kelish mumkin". Ba'zi olimlar uning Arg'unshoh nomidan Suyurg'onshohga atab yozilgan maktubini asos qilib, muallif Ilhoniylar hukmronligi davrida saroy kotibi bo'lgan degan fikrni ilgari suradilar.

¹ **Qutbiddin Muhammad bin Muhyi Mahmud**—(taxm 838-900 h.q) IX-asrning eng mashhur orif va zohidlaridan biri. U maktublaridan birida o'zini Abdulloh Qutb bin Muhyi bin Mahmud al-Ansoriy al-Xazrajii as-Sa'diy deya tanishtirgan. Shunga ko'ra olimlar uni sahoba Sa'd bin Ubodaning avlodi deya taxmin qiladilar. U Ixvonobod shahrini qurib umrining oxiriga qadar mazkur shaharda yashadi. Undan Makotibi Abdulloh Qutbiddin Muhyi asari meros bo'lib qolgan.

² Muallif va uning asari xususida quyida batafsil to'xtalib o'tamiz.

Marvoridning farzandlaridan Nuriddin Muhammad Mo'min¹ o'z davrning mohir xattoti sifatida tanilgan bo'lib, u muarrix Abu Nasr Som mirzo Safaviy (Tuhfayi Somiy"² asarining muallifi)ga xattotlikda ustoz va murabbiylik qilgan. Nuriddin Muhammad Mo'min shoh Tahmasp kutubxonasining raisi sifatida ham faoliyat olib borgan.

Abdulloh Marvorid Bayoniy, Kirmoniy taxallusi ostida ijod qilgan va u Temuriylar davri adabiyotining yirik namoyandalardan biridir. U g'azalnavislikda Abdurahmon Jomiyga ergashgan, o'zining "Xusrav va Shirin" masnaviysini Nizomiyga javoban yaratgan. Abdulloh Marvorid o'zining she'rlarini jamlab devon tartib beradi hamda uni "Munis ul-ahbob" deya nomlaydi. Mazkur asardan Abdulloh Marvorid qalamiga mansub qasida va ruboiylar o'rin olgan. Zamondoshlarining xotirlashicha, shoirlar Abdulloh Marvoridning xonadonida yig'ilib, o'z ijod namunalarini uning nazaridan o'tkazganlar [Monis ul-ahbâb 1390].

Abdulloh Marvorid musiqa sohasida ham juda mahoratli bo'lgan. U Sulton Husayn Boyqaroning majlislarida qonun sozini chalgan. Mazkur oilaning "Marvorid" laqabini olish tarixi ham o'ziga xos. Manbalarda keltirilishicha, Abdulloh Marvoridning otasi Xoja Shamsiddin Muhammad Kirmoniy temuriylar tomonidan elchi sifatida Bahraynga yuboriladi. Xoja Shamsiddin safardan qaytishida esa Sultonga hadya sifatida bir necha dona qimmatbaho marvaridni keltiradi va shundan so'ng Xoja Shamsiddin Muhammad Kirmoniy va uning oilasiga "Marvorid" kunyasi beriladi [Zahrâ Hoseyn 1389 (h.q) faslnâme 5]. Xondamir "Habib us-siyar" [Rejâl-e ketâb... 1397]da yozishicha "Xoja Shamsiddin Muhammad Marvorid — (vaf. 409/ 1498–99, Hirot), asli kirmonlik, davlat va din arbobi. Mirzo Jahonshoh Turkman saltanati zamonida Hirotga kelgan. Abu Said davrida vazirlikda muhrdor bo'lgan. Samarqandda ham biroz

¹ **Nuriddin Muhammad Mo'min** – (vaf. 948) Shahobiddin Abdulloh Marvoridning farzandi shuningdek, uning shogirdi hamdir. U hijriy X asrda yashab faoliyat yuritgan. Mashhur xattot, Safaviylar sulolasining kotibi hamda eng yaqin xodimlaridan biri bo'lgan. Uning hozirgacha saqlanib qolgan yagona asari mavjud bo'lib, "Muraqqa'i Mo'min Kirmoniy" deb ataladi va mazkur asar Shoh Tahmaspga atab yozilgan. U noma'lum sabablarga ko'ra Hindistonga ketadi va u yerda vafot etadi.

² **Som Mirzo Safaviy** (923–974 h. yy) — mashhur xattot va tazkiranavis. U Shoh Ismoil Safaviy Ining farzandi, Shoh Tahmaspning inisidir. Som mirzo Safaviy akasi Shoh Tahmaspning farmoniga ko'ra avval Xurosonga, keyinchalik Hirotga voliy etib tayinlanadi. Keyinchalik u Qazvin, undan so'ng Ardabilga voliylik qiladi. Som mirzo Ardabilida o'zining mashhur tazkirasi "Tuhfayi Somiy"ni ta'lif etadi. Som Mirzo Safaviy 974 hijriy sanada akasi Shoh Tahmaspning farmoniga ko'ra ikki o'g'li bilan birga Ardabil yaqinidagi Qahqaha qal'asida qatl etiladi.

yashagan. Keyinchalik Xoja Abdulloh Ansoriy mozorini ta'mirlash va obodonlashtirish ishlarini boshqargan.

Abdulloh Marvorid xattot sifatida ham shuhrat qozongan edi. Uning xattotlikdagi mahoratini Mustafo Oliy Afandi¹ ham e'tirof etgan. Abdulloh Marvoridning Alisher Navoiy va zamondoshlari bilan mustahkam do'stona aloqalar bog'lagani tarixdan ma'lum. Hazrat Amir Alisher Navoiy shoirlik barobarida davlat vaziri, siyosatchi mutafakkir shuningdek, ilm homiysi ham edi. Bu xususda Zahiriddin Muhammad Bobur "Boburnoma"da shunday yozadi: "Ahli fazl va ahli hunarg'a Alisherbekcha murabbiy va muqavviy ma'lum ermaskim, hargiz paydo bo'lmish bo'lg'ay" [Bobur 1989, 154].

Hazrat Navoiyning ayni xislati uning ijodida ham yaqqol ko'rinadi va bunga dalil sifatida uning "Majolis un-nafois" asarini keltirib o'tish joiz. Ushbu asar sakkiz majlisdan iborat bo'lib, undagi majlislarda Navoiy o'zidan avval yashab o'tgan ulug'lar, yoshlik chog'larida hamsuhbat bo'lgan azizlar, o'z zamondoshlari bo'lgan shayxlar, olimlar, shoirlar, xushnavis xattotlar, saroy hayotiga oid shaxslarning hayoti, nasabi, ilmiy va ijodiy faoliyati haqida ma'lumotlarni keltiradi. Mazkur ma'lumotlarni yoritishda Navoiy xolislik va haqqoniylik prinsiplariga amal qiladi. Mazkur asarning to'rtinchi majlisida ulug'lar orasida Hazrat Xoja Abdulloh Sadr ismli shaxsni zikr etar ekan, quyidagi ma'lumotlarni keltiradi:

"Xoja Muhammad Marvorid o'g'lidurkim, muddate vazorat devonida muhr bosar erdi va o'z ixtiyori bila istig'for qilib, ofiyat kunji ixtiyor qildi. Bu toifadan anga muyassar bo'lg'ondek oz kishiga bo'lmish bo'lg'ay. O'zi kichik yoshida ulum kasb qildi... G'aflat va beparvolig'din o'zga hech aybi yo'qdur. Chun yigitdur, umidi daf' bor" [Navoiy 2013, 394].

Abdulloh Marvorid serqirra va o'ta iste'dodli shaxs sifatida tanilgan bo'lib, aksariyat tazkiranavislar uni xat san'atining benazir bilimdoni sifatida e'tirof etganlar. Jumladan, Alisher Navoiy Abdulloh

¹ **Mustafo Oli Afandi** (948–1008 h.q.) — Usmoniylar saroyining xodimi Xoja Ahmad bin Abdulloh Nomiyning o'g'li, tarixchi olim, shoir va devon xodimi bo'lgan. U o'z she'rilarida dastlab "Chashmiy", keyinchalik "Oliy" taxallusini qo'llagan. 968-hijriy yilda Usmoniy shahzoda Salim IIning farmoni asosida munshiylik maqomiga tayinlandi. Oli afandi xattotlik san'atida ham mahorati bilan tanilgan va xattotlik odobidan ham yaxshi xabardor bo'lgan. U Istanbulda ustozi Shukrullozoda Pirmuhammaddan nasx va suls xatini o'rgandi. Mustafo Oli Afandidan quyidagi nasriy va nazmiy asarlar meros bo'lib qolgan: "Manoqibi hunarvaron", "Haft majlis", "Nusratnoma", "Zubdat ut-tavorix", "Kanz ul-axbor", "Sadafi sad guhar", "Mehr va vafo", "Guli sadbarg", "Mehr-u moh", "Riyoz us-solihyn", "Qavoid ul-majolis", "Ma'olim ut-tavhid", "Haqoyiq ul-aqolim", "Vaqfnoma" va boshqalar. Mustafo Oli Afandi hijriy 1008 yili Jidda shahrida vafot etgan.

Marvorid xususida soʻz yuritar ekan, shunday deydi: „...va xutut fanida benazir boʻldi“ [Navoiy 2013, 394]. U xat usullarini ustoz mavlono Abdulloh Tabbox Hiraviydan oʻrgandi, nastaʼliq xatini esa Xoja Tojiddin Salmoniy huzurida mashq qildi. Uning xattotlikda benazir ekanligidan xabar topgan Mirzo Ulugʻbek boshqa bir xattot Azhar Tabriziy bilan birgalikda Samarqandga olib ketadi va oʻz kutubxonasidagi kitoblarni va ulardan nusxa olishni mazkur ikki xattotga topshiradi [Zahrâ Hoseyn 1389 (h.q), faslnâme 5]. Uning xattotlikdagi mahoratini Mustafo Oliy Afandi ham eʼtirof etgan va uning chap qoʻlda yozishini aytib oʻtgan.

Muarrixlar kitoblarni bezatishda juda koʻp qoʻllanilgan va mashhur sanʼat turlaridan biri boʻlgan „Abru“ (Abri Bahor) sanʼatining kashf etilishini ham Abdulloh Marvorid nomi bilan bogʻlaydilar [Muhammadhasan Samsar 1389].

Abdulloh Marvorid „Advor va musiqiy ilmida ...benazir boʻldi. Va qonunni maʼlum emaskim, hargiz kishi andoq cholmish boʻlgʻay. Va podshoh xizmatida oliy mansabqa sarfarozi boʻldi“ [Navoiy 2013, 394]. U Sulton Husayn Boyqaroning majlislarida qonun sozini chalar edi va zamonasida uningdek qonun chaluvchi inson yoʻq edi [Ahvol va... 1363, 350]. Zayniddin Vosifiy oʻzining „Badoeʼ ul-vaqoeʼ“ asarida quyidagilarni keltiradi: „Navoiy hayot vaqtida uning:

— *Din ofati ul mugʻbachayi mohiliqodur,*
mayxora-u bebok,
 — *Kim ishqidin oning vatanim deydi fanodir,*
sarmast-u yaqom chok,

matlaʼli mustazodiga Xoja Abdulloh Marvorid kuy yaratgan. U paytda Hirotda bu kuy chalinmagan uy yoʻq edi. Bir bazmda hofizlar shu mustazodni aytayotganlarida majlis ahli oʻz yoqalarini yirtganlar“ [Zeynuddin Mohammad Vasefi... 1350, 438], yaʼni baytlarning mazmuni shu qadar kuchli boʻlgan. Shunday qilib Alisher Navoiy gʻazallariga kuy bastalagan ilk bastakorlar Hoji Yusuf Burhon va Hoji Abdulloh Marvorid edilar. Shuningdek, Abdulloh Marvoridning insho sanʼatida ham mohir ekanligi Alisher Navoiy tomonidan eʼtirof etilgan. „Va insho fanini ham kamolgʻa yetkurdi. Va oʻzi yaxshi muhovaraliq va yaxshi xulqluq va yaxshi suhbatliq yigitdur“ [Navoiy 2013, 394].

U saroydan ketgach, Sulton Husayn Boyqaro davrida chiqarilgan farmon va hujjatlar, saroy aʼyonlarining yozishmalarini oʻzida jamlagan „Munshaot“ yoki „Sharafnoma“ asarini taʼlif etdi.

Abdulloh Marvorid Alisher Navoiy vafotidan so'ng saroyda uning lavozimini egallaydi va sultonning farmonlari va yozishmalarining muhrdoriga aylanadi.

Ismoil Safaviy 918-hijriy yilda Xurosonni egallagach, Abdulloh Marvoridni o'z huzuriga chorlaydi, ammo u yerda nima bilan mashg'ul bo'lganligi haqida manbalarda ma'lumotlar uchramaydi. Abdulloh Marvorid muarrix va shahzoda Abu Nasr Som mirzo Safaviy ("Tuhfayi Somiy" asarining muallifi)ga xattotlikda ustoz va murabbiylik qilgan. Shu sababli Som mirzo Safaviy ham o'zining tazkirasida ustozining tarjimai holini mufassal ravishda yoritishga harakat qilgan.

Shu o'rinda Abdulloh Marvoridning oilasi haqida manbalarda ma'lumotlarning juda ham qisqa ekanligini ham ta'kidlash joiz. Ba'zi manbalarda uning ikki nafar farzandi bor deyilsa, ayrimlarida uning bir o'g'li bor edi [Monis al-ahbab... 1390, 18] degan ma'lumotlar keltiriladi. O'g'lining ismi Nuriddin Muhammad Mo'mindir. Nuriddin Muhammad Mo'min Abdulloh Marvoridning farzandi bo'libgina qolmay, ayni paytda uning eng yaqin shogirdi hamdir. U o'z davrining mohir xattoti sifatida tanilgan bo'lib, shoh Tahmasp kutubxonasining raisi sifatida ham faoliyat olib borgan.

Abdulloh Marvorid 1535- yoki 1536-milodiy sanada Hirotda vafot etadi va "Musallo" qabristoniga dafn etiladi [Introducing... 2013, 6].

Yuqoridagi ma'lumotlardan xulosa qilganda, Hazrat Alisher Navoiy va Abdulloh Marvorid bir-birlari bilan o'zaro juda yaxshi va yaqin aloqalar o'rnatganlar. Zero, zamonasining buyuk mutafakkiri, turkiy she'riyatning otasi Hazrat Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois"dek turkiy tilda yaratilgan ilk tazkirasida Xoja Abdulloh Marvoridning zikr etilishi, Hazrat Navoiyning unga va uning oilasiga o'zgacha hurmat bilan munosabatda bo'lishidan darakdir. O'z o'rnida Abdulloh Marvorid ham o'zining "Munshaoti"da Alisher Navoiy hayoti va faoliyati bilan bog'liq xat va hujjatlarni keltirishi ularning orasida o'zaro mustahkam do'stona aloqalar yo'lga qo'yilganligining dalilidir.

Abdulloh Marvoridning "Munshaot" yoki "Sharafnoma" asari Alisher Navoiy yashagan davr, xususan, uning vafotidan keyingi davr haqida yangi ma'lumotlarga ega ekanligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu asar haqida Som Mirzo Safaviyning [Tohfe-ye Sami 1318, 63] quyidagi fikrlari ahamiyatli:

عبدالله مروارید، در ایام عزلت، به خواہش دوستان و آشنایان، نامہ ہا و فرمانہا و احکام و نشانہا و رقعہ ہا و انشاہایی را کہ در زمان حکمرانی حسین بایقرا قلمی کردہ بود جمع

Som mirzo Safaviy o'zining "Tuhfayi Somiy" asarida quyidagilarni bayon qiladi: "Abdulloh Marvorid saroydan ketgach, do'stlari va yaqinlarining iltimosiga ko'ra Husayn Boyqaro hukmronligi davrida o'z qo'li bilan yozgan xatlar, farmonlar, buyruqlarni jamlab, tartib berdi" [Tohfe-ye Sami 1318, 63].

Yuqoridagi fikrdan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, Abdulloh Marvorid o'zi saroy devonida ishlagan davridagi xat va hujjatlarni bir kitobga jamlab, ularga tartib bergan. Demak, muallif ushbu hujjatlarga bevosita aloqador bo'lgan. Shu jihatdan olib qaralganda ushbu asardagi hujjat va xatlardan boshqa ayrim tarixga oid asarlardan farqli ravishda tarixiy faktlar sifatida ham foydalanish mumkin. Masalan, Xondamirning "Nomayi nomi" asarida devon hujjatlaridan ba'zi namunalar keltiriladi va qolgan o'rinlarda hujjatlarning yozilish uslubi misol tariqasida beriladi. Ularda aniq adresat mavjud emas, sanalar ham ko'rsatilmaydi. Bunday "Munshaot"ni fakt sifatida qabul qilish turli chigalliklarga olib kelishi va munozaralarga sabab bo'lishi mumkin. Chunki bunday turdagi munshaotlar munshiylar uchun qo'llanma sifatida yaratilgani hech kimga sir emas.

"Munshaot"ning nusxalari

O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida Abdulloh Marvorid qalamiga mansub "Munshaot" asarining R-288, R-286-2, R-287-1 raqamlari ostida saqlanadigan qo'lyozma nusxalari mavjud. Mazkur nusxalarning barchasi nasta'liq xatida ko'chirilgan.

R-286-2 nusxasi o'zida bir nechta insho uslubida yozilgan asarlarni jamlagan va uning tarkibidan "Munshaoti Abdulloh Marvorid" asari ham o'rin egallagan. R-287-1 nusxasida tadqiqotimiz obyekti hisoblangan "Munshaoti Abdulloh Marvorid" asari, asosan, hoshiyada keltirilgan ushbu nusxadagi xat va hujjatlar soni umumiy 43tani tashkil etadi. Qo'lyozmalar fondida R-288 raqam ostida saqlanayotgan qo'lyozma nusxadan faqatgina Abdulloh Marvoridning "Munshaot"i o'rin olgan. Mazkur nusxa yaxshi saqlangan, ammo ba'zi varaqlaridagi yozuvlar o'chib ketgan. Asarning debochasida quyidagi so'zlar keltiriladi:

به عرض می رساند مسود این ارقام، فقیر متهم عبدالله بن محمد المرورید، که بعضی از اصحاب فهم و ذکا التفات و اعتقاد به حال این بی مقدار داشته، مرقومات کلک عجز و نامرادی این خاکسار را طلب می نمودند و از آنجا به کمال عطف خاطر شکسته

را تشحیذی می فرمودند، بنابراین، نبذی از مسودات بی حاصل و شطری از مرقومات بلاطایل، که املای آن اتفاق افتاده بود...جمع ساخته در قلم آمد

Ya'ni, mazkur maqolalarning qoralovchisi faqir Abdulloh bin Muhammad al-Marvorid sizga shuni ma'lum qiladiki, ba'zi ahli fahm va zako egalari iltimoslari ila, qari va umidsizlikka berilgan xokisorning yaralanmish qalbiga malham bo'lganlarning talablari birla behosil qoralamalarni, befoyda xatlarni bir joyga jamladi [Rejol-e ketab 1379, 1].

Yuqorida zikr etilgan nusxalardagi xat va hujjatlar sonini quyidagi tartibda tasniflash mumkin:

1. Nishonlar(farmonlar) — 25 ta.
2. Maktubotlar — 18 ta, shundan ikkitasi ruq'alar.

"Munshaoti Abdulloh Marvorid"ning nusxalari haqidagi ma'lumotlarni o'rganish jarayonida mazkur asarning Eron Islom Respublikasi Milliy kutubxonasida № 1504/1 (Abdulloh Mo'rvoot, Munis Alxubob tomonidan 1563-yilda nastaliq usulida ko'chirilgan), №3798, №9454, № 516/2, Qum shahri Milliy kutubxonasida № 9022, №9606, №8783 raqamlari ostida saqlanayotganligi aniqlandi.

Internet manbalari vositasida mazkur asarning ba'zi nusxalari haqida ma'lumot topishga hamda asardagi xat va hujjatlarning adadi haqida turli xil yondashuvlarga duch keldik. Jumladan, Asrussaodat Ahmadiy, Husayn Og'ohusayniy va Sayyid Aliasg'ar Mirbog'irifard hammuallifligida yozilgan "Introducing Bayani Kermani the Manuscripts of his Monshaat" [Introducing... 2013] (Bayoniy Kirmoniyning "Munshaot" asari va uning qo'lyozma nusxalari haqida) nomli maqolada Eron Islom Respublikasining Qum kutubxonasida 9022 raqami ostida saqlanuvchi qo'lyozma nusxasida xat va hujjatlar soni 149tani tashkil etishi ko'rsatilgan. Agar ushbu ma'lumotga tayaniladigan bo'lsa, u holda mazkur nusxani xat va hujjatlarning soni jihatidan to'liq nusxa sifatida e'tirof etish mumkin [Introducing... 2013]. Tehron milliy kutubxonasida saqlanayotgan nusxa esa o'zida 139ta yozishmani jamlagan [Introducing... 2013]. Shuningdek, Sayyid Amir Jihodiyning "Temuriylar davri yozishmalari" nomli maqolasida "Munshaot"dagi xat va hujjatlarning adadi haqida quyidagilar bayon qilinadi:

شرفنامه مجموعه ای از ۶۲۱ مکتوب اثر قلم خواجه عبدالله مروارید. این نامه ها دو گونه است: بخشی نامه های دیوانی است، یعنی نامه ها بیست دولتی که به اشخاص مختلف نوشته شده است؛ دیگری نامه هایی است که شخصی که خواجه عبدالله خطاب به دوستان و همکاران خود تحریر کرده است.

“Sharafnoma” Xoja Abdulloh qalamiga mansub 126 maktubni oʻzida jamlagan asardir. Ushbu maktublarni ikkiga ajratish mumkin:

1. Devon xatlari. Yaʼni davlat va hukumat ahamiyatiga molik xatlar, amr va farmonlar.

2. Shaxsiy maktublar. Yaʼni Xoja Abdullohning doʻstlari va safdoshlariga qarata yozilgan maktublar.

Xulosa

Yuqoridagi maʼlumotlardan kelib chiqib aytish mumkinki, “Munshaoti Abdulloh Marvorid”ning turli nusxalarini oʻrganish, mazkur asardan oʻrin olgan barcha xat va hujjatlarni kompleks tadqiq etish ehtiyoji mavjud. Shuningdek, qiyosiy-tanqidiy matnning tadqiqi orqali turli munshaotlarning Abdulloh Marvoridga nisbat berilishi bilan bogʻliq masalani ham hal qilish mumkin. Abdulloh Marvorid qalamiga mansub “Munshaot” asarini chuqur tadqiq va tahlil etish Temuriylar davri ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayoti hamda Xuroson, Hirot, Tabriz, Samarqand adabiy maktablari xususida faktlarni topishga, yangi natijalarni yuzaga chiqarishga erishish, Sulton Husayn Boyqaro, uning shaxsiyati, u yashab oʻtgan va undan keyingi davr haqida kengroq tasavvurga ega boʻlish imkonini beradi.

1-ilova.

“Munshaoti Abdulloh Marvorid”dan parchalar

عنوان

بسم الله الرحمن الرحيم

ای کرده بکلک صنع ترکیب بشر ز انشای تو نقش بسته اجسام و صور هر حرف که از خانه حکمت پرده سد طغرای قضا که عنوان قدرت انشای حمدی که مترسلان صحایف ابداع املا نمایند صحیفه نیاز و ایکار را طغرا سر دو ابداع شکری که منشیان و رسایل اختراع رقم کنند نامه عجز و افتقار را سوان زبید چه کلام فصاحت آثار و نکته بلاغت آثار لأحصی ثناء علیک انت کما اثنت علی نفسک از قلم معجز نسیم سحر بیان صورت ثبت یافته که فاتحه ایدا و ایجاد و بسمله انشا و انشا رطفیل خاتم نبوت رقم اوست خاتم لفی که فخر آدم آمد مقصود وجود هر دو عالم آمد زو یافت شرفنامه نامی وجود آری شرفنامه به خاتم آمد صلی الله علیه و علی اله و اصحابه و عترته واجبه الذین هم لصحالیف السعاده صدر الکتاب و الرسائل انهدایتم فصل الخطاب اما بعد بعرض می رساند مسود این رقام فقیر متهم عبد الله بن محمد المرورید حرس الله صفحات اعماله السیوید که بعضی از اصحاب فهم و زکا نظر النقائت و اعتنا بحال این بی مقدار داشته مرقومات کلک عجز و نامرادی این خاکسار را طلب می نمودند و از آنجا که کمال عطوفت است خاطر شکسته را تشخید می فرمودند بنابراین تبذی از مسودات محاصل و سطری از مرقومات بلا طایل که املاء آن اشقاق افتاده بود و بواسطه عدم توفیق جمع و تلفیق در عرصه ضیاع مانده جمع ساخته در قلم آمد مامول از نظر کیمیا اثر ارباب مرحمت

آنکه در این مرقوم از منشور و منظوم مرجا غلطی یا خطابی ملحوظ گردد بزیب اصلاح مزین دارند و آنرا بر سهو و نسیان حمل کرده از آثار غباوت و جهل نشمارند و السلام و علی من التبع الهدی.

Unvon

Ey sening qudrating va bitmishing ila bashar naqsh topmishkim, har harfning suvrat-u jismini sening pardayi hikmating, bezavol to'g'oningdan olganki, nomanavislar qudrating va inshoyingga hamd ila sahifalarni imlo qiladilar. Ushbu sahifalarga hojatmandlar ikki toifa: munshiy va mirzolar shukr ila ixtiroyi raqam qiladilarkim, ushbu nomani ajz-u faqirlikda balog'at nuktasi va fasih kalomi ila go'zal oqqush misoli yarashtirib, "sening Zotingni o'zing ta'rif berganingdek hargiz sifatlay olmasman" deya mo'jiz qalamdan nasimi sahar suratida bayon etmishki, avvalgi fotiha va basmaladan so'ng inshoning maqtovi bani bashar faxri, ikki olam maqsudi, xotami nubuvvatgakim, uning sababidan noma sharaf topib, sharafnoma bo'ldi va yakuniga yetdi. Unga va ahliga Allohning salomi bo'lsin, ammo ba'd arz etadirkim, ushbu raqam (marqumot) larning qoralamasi faqir Abdulloh al Marvorid harisahullohning sahafoti a'molidankim, ba'zi ahli fahm-u zakoning iltifoti va e'tibori vajhidan nomurod-u zaif-u hokisor bandadan ushbu maktublarni jamlamoqni talab etmishlar. Kamoli iltifot bilan shikasta xotirani jonlantirmishlar va binobarin foydali qoralamalar va ba'zi behuda marqumotni ki uning imlosi tark etilmish edi, yo'qlikdan muvaffaqiyat ila jamlab, maydonga keltirib, qalamga olindi. Marhamat arbobining nazari kimyosi bilan bu tilak bajarildi hamda unda mazkur xitob nazarda tutilsinki, ushbu marqumot isloh ila muzayyan bo'lib, uni xato va parishonxotirlikka yo'ymasinlar va jaholatdan deb bilmasinlar. Vassalom.

نشان صدارت جناب امیرک قاسم صدر

صدر الکتاب صحیفه امال سلاطین ذوی الاحتشام و فصل الخطاب جریده صدر نشان «فمن شرح الله صدره لا سلام که مناشیر دولت «قل اللهم مالک الملك تؤتی الملك من تشاء» و تباشیر سعادت «الله الملك والحکمة» بنام نامی و اسم سامی ایشان مصدر است تو ابد بود که لواحات ضمائر قدیمی بشاهیر را در مطالعه صور مصنوعات به نقوش سعادت اثر «فارغ البصر هل ترى من فطور» آراسته داشته رقوم دولت لزوم «یعلم خاننه الا عیون و ما تخفی الصدور» را بر صفحات خواطر خورشید ما اثر ارکام نمایند تا بمیا من توفیق این بصرت و محاسن تایید این سیرت مامول «رب اشرح لی صدری و الشری لی امری» اجابت پذیرفته پر پرد آنچه «و رفع بعضکم فوق بعضی درجات» از دیوان صدارت «و الله یوتی ملک من یشاء بتوقیع و قیوع «و لقاد اصطوانه فی الدنیا» طراز اغراز یابد و بحمد الله تعالی و منه که مصابح نجاح خلافت و کامکاری سراج و حاج عظمت و شهریارای این دودمان عالی ایشان که در ظلمت..... و بنور تا غرة تباشیر طلوع صبح نشور از صرصر حوادث و نوایب در منجوق طارم پرکواکب مصون و محرس باد در ساخت شبستان وجود و فضای کاشانه سپهر

قیراند و بالفاس روح الله توفیق افروخته کسته به دیده هوشمندی در بقاع دولت و ارجمندی بمشاهده احوال خیر و شر و بلا خط امانی و امال کافه نوع بشر امعان نظر لازم داشته ایم و در خلوص نیت و صفای طویت و از نوید فسروزی امید «و الله علیم بذات الصدور» مستمند کشته تا ببرکات امتثال حلم «انا جعلناک خلیفه فی الارض فاحکم بین الناس با الحق» از فرایق پر هراس و مطارح پر و سیواس «الذی یوسوس فی صدور الناس من الجنة و الناس» ایمن بودن در سلوک جاده روح شرع مبین و رونق ملت سید المرسلین اقصی طریق اجتهاد می توانیم نمود و الحق همواره بشکرانه این موهبت و سپاس این عاطفت رای عقده گشایی ظلمت روای مستدعی آن بوه و مست که از مایده خواتق خورثق کردار جهان و فایده مدارس فردوسی آثار دوران موقوف علیه درجات دنیوی و آخر و سبت فوجی که بمرید فصل و افضال و مزیت استحقاق و استیصال امتیاز داشته باشند از عزر عواید و در فواید منحتی گردید و هریک از زمره جلیله که تحلیه «ان الذین سقت نهم من الحسنی» متجلی بوده بحسن خدمات سابقه در کنف شرف «و السابقون السابقون» بار یافته باشند بمینت ایدی لطف شامل و دواعی نصح کامل بمدارج علیه و معارج سنیر وجها فی الدنیا و الاخره و من المقربین سرفراز گردد تا بر حسب کریمه یوم یففع الصادقین صدقهم ساخت کریاس سدره اساس و ابواب سر پرده دولت اقتباس با قبله ارباب و ثوق و اعتضاد تواند گشت والحمدالله الذی هدانا لهذا و ما كنا لنتهدی لو لا ان هدانا الله شاهد صدق برین و لاخاطر اکسر تانثیر بدالالت ملهم اقبال و دالت یلقن حشمت و جلال مستدعی آن گشت که بسمو قدر و انشراح صدر از همکنان بر سر آمده شرف سبق خدمت تصاعد درجه قبول یافته باشد و قامت استعدادش بخلعت گرانمایه و ما منا الا له مقام معلوم تشریف اغرار پذیرفته بر مرتبه جلیه و منصب ارجمند صدارت عالی که از امهات کارخانه سلطنت و اعظم عظیم امور کار گاه خلافت است سرفراز گردد تا بمستاعی جمیله او رایب فیروزی در آیت شریعت احمدی و لوای ملک ارای ملت محمدی سر از قمه طارم سپهر و قبه زرنکار مهر گذرانیده شعایر شرایع السلام تجدد و تقویت پذیرد و چون تقلد این عارفه لا یقتدر از مولانای اعظم افتخار الصنا دید فی العجم مولانا جلال الدین قاسم که باستجماع صفات مذکوره و استحصال نعوت مزبوره سبق خدمت اباعن جد حاصل دارد و والد او و والد او درین دودمان قرون و افره و سنین متکثره بر فراز مسند صدارت دم استقلال ده حقوق خدمات ظاهره بثبوت مثبت رساننده اند کسی دیگر نبود بنابراین عنایت فرموده منصب رفع القدر صدارت عالی را بامضافات و منسوبات و ضمایم و بلحفات آن بدو تفویض فرمودیم تا بر ظهر احکامی که در صدارت واقع شود بمحل معهود و تو توقع کشد و چنانچه ار حسن نیاست و شعور و فرط فطنت و وثوق او سز و بلوازم و قواعد امر مذکور قیام نماید و راس و رئیس مقتدا و مقدم تمامی اهل عمامه ممالک محروسه بنده تحقیق حال نقبا و سادات و قضات و محتسبان و خطا دایمه و مدرسان و اصحاب فتوی و متولیان و متصدیان اموار اوقات واجب دانند که و تقصی تمام درینسر اشطام امور شریعه لازم شناسند و هر کس را از این جماعت مستحق عزل دارند و عزل کند و هر کس را صلاحیت آن داند بجای او نصب نماید سبیل سادات عظام و نقباء انام و قضات عرصه ممالک دایمه امصار و اقطار و مسالک و سایر منتشبان امور شریعه آنکه او را من کل وجوه پیشوا و مقتدا و خود دانسته بامر و نهی او مطمع و منقار باشند وجود را بنصب او منصوب و بعزل او معزول شناسند و متصدیان امور اوقاف تمامی موقوفات اولادی و خیراتی و قدیم وجدمدرا بنظر نویسندگان و کارکنان او در آورده خبری پنهان پوسنده ندارند و چون بلوازم این امور کماینجی قیام نمایند رسم الصداره دستوری گیرد و بدو رسانند فرزندان کامکار و امرای نامدار وزراء عظام و نواب عالی مقام و باقی ارکان دولت ارجمند و اعیان حشمت بی گزند دست او را قوی و مطلق داشته امداد او را لازم شمرند از جوانب ترین بروند الی آخره

Janob Amirak Qosimni sadorat maqomiga tayinlash haqida farmon (nishon)

Sultonlar ichra eng buyuk sultonning buyuk kitobi sahifasida hamda uning buyuk hukmidagi **أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ** (Axir, ko'ksini Alloh Islom uchun (keng) ochib qo'ygan...) oyati karimasi, davlat hukmidagi **قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ** (Ayting: «Ey, Mulk (podshohlik) egasi – Alloh! Sen xohlagan kishingga hukmdorlik ato etursan va xohlagan kishingdan hukmdorlikni tortib olursan...») va saodat bashorati bo'lmish: **اللَّهُ الْمَلِكُ وَالْحَكَمَةُ** (Alloh mulk va hikmat egasidir) oyatlari ungagina xos bo'lmishki, qadimiy bashoratlarni kishi ko'nglidagi lavhalarda mutolaa etmoq va saodat naqshining ta'sirini **فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ** (Bas, ko'zingni yana (samoga) qaytargin-chi, (unda) biror yoriqni ko'rarmikansan?) oyati ila muzayyan ekanini bilib, **يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ** (Alloh) ko'zlarning xiyonatini (qarash man etilgan narsaga o'g'rincha ko'z tashlashini) ham, dillar yashiradigan narsalarni (yomon niyatlarni) ham bilir*.) qavlini davlatning ustuvor hujjati sifatida o'zlarining ravshan xotirlariga singdirib olsinlarki, tavfiq ko'zi va go'zal raftor xususida shunday ta'kidlanganki: **رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي** ("Ey, Rabbim! (Bu qiyin vazifaga) bag'rimni keng qilgin) Uni ijobat etib, har qancha bo'lmasin **وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ** (Sinash uchun ba'zilaringizni ba'zilaringizdan (yuqori) darajalarga ko'targan) deb, sadorat devonidan **وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكُهُ مَنْ يَشَاءُ** (Alloh (xalq) podshohligini O'zi xohlagan kishiga beradi) Ilohiy muhr ila **وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا** (Biz uni dunyoda (payg'ambarlik uchun) tanlab oldik) kalimasi bilan ziynatlangandir va Allohga beadamd hamd va sano bo'lsinki, dunyo zulmatida podshohlikning oliy nasabi ila baxt va xalofatning buyuk chirog'i bo'lmish, to subhdagi mujda berguvchi oy kabi ko'rinib, har tarafdin osmon gumbazidagi injudek joy olib, muhofazada bo'lsin, tasbeh donalari singari osmon toqida munavvar bo'lsin va Allohning tavfiqi ila muzayyan bo'lsin hamda ziyraklik bilan davlat baqosi uchun xulusi niyat, pokiza harakat bilan har bir fuqaro moli va jonini balo va ofatdan omonlik yo'lini lozim tutganmizki, **إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ** (U dillardagi sirlarni ham biluvchidir) oyatiga bo'yunsundik toki, hilm barakatiga **إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ** (Darhaqiqat, Biz seni yerda odamlar orasida haq ila hukm qilishing uchun xalifa qildik) kalomi ila doxil bo'lmoq va turli qo'rqinchli vasvasalardan: **الَّذِي يُؤَسُّوهُ فِي صُدُورِ النَّاسِ** ((u) odamlarning dillariga vasvasa solur) oyati ila xalos bo'lmoq umidida shariat yo'lining rivojiga va sayyidul mursalinning millati va uning tutmish yo'llarining ravnaqiga sa'y va

kushish qiladurmiz va darhaqiqat Unga shukronalik va minnatdorlik tuyg'usi ila zulmatlarni ketkazuvchiga mastlik ila duo qilamizki, jahondagi barcha sa'y va amallarning tuzuvchisi uning dunyodagi va oxiratdagi tamomi amallarini firdavs ila sharaflantir, uning fazl egalari va fuzalolarga qilgan vasiyatini bajarmoqliklarini musharraf et va har bir buyuk jamoatdan go'zal ziynat:

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ (Albatta, Biz (tomon)dan oldin go'zal (martaba) berilgan zotlar tajalliy etib, go'zal xizmatlar ila وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ (Uchinchi toifa ezgu ishlarda) o'zib-o'zib ketgan zotlardir) oyatiga mutobiq kelsinlar va Sening lutfing ila hidoyat yo'lini topib, komillik darajalariga pillapoyalari وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ((u) dunyo-yu oxiratda obro'li va (Allohga) muqarrab (yaqin) kishilardandir) kalomi bilan sarafroz bo'lsinlar toki ushbu so'zlar يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ (Bu kun sodiq (mo'min)larga sodiqligi foyda beradigan kundir) oyati karimasiga muvofiq bo'lsin.

Asosi davlat va tamomi abvobi davlat ushbu oyati karimadan iqtibos olib, u barcha arbobning e'tiqodiga aylanajak. Va الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنَّ هَدَانَا اللَّهُ

(Bizni shunga hidoyat qilgan Allohga hamdlar bo'lsin, agar Alloh bizni hidoyat qilmaganda, o'zimiz yo'l topa olmas edik) oyatiga guvohlik berib, shuning yuzasidan dalolat malhamining iqboli, hashamat va buyuklik nishoni istaydiki, davlati oliyning xodimlari go'zal fikratlari ila sharaf topib, darajalarga erishsinlar va o'z iste'dodlari hamda xil'atlari bilan muayyan maqomga yetib, buyuklik maqom-u martabasini kasb etsinlarki, xalofat qasri va saltanat saroyi oliy martabali ummatlardan sarafroz bo'lsin toki shariati ahmadiyya va millati muhammadiyyaning mulkorosi buyuk istagi bajo bo'lsin va shunga muvofiq buyuk mavlono va ajam xalqining buyuk iftixori Mavlono Jaloliddin Qosimda yuqoridagi barcha sifatlar jamlangandir, shuningdek, yuqoridagi sifatlar ila madh etiladir. Uning avlodi avval sidq ila bizga xizmat qilgan va sadoqatda uningdek kimsa topilmas, binobarin buyuk mansab, muzofot va mansubotni unga topshirmoqni amr etadurmiz, toki u hukumat ishlarida voqe' bo'lgan har bir ish hukmiga ziyrak bo'lib, ong-u shuuri bilan, lavozim qoidalariga amal qilgan holda ushbu amrimizga itoat qilsin! Shuningdek, barcha peshvolar, viloyat va muzofotlarning ulug'lari, xususan, qazavot va muhtasiblar, mudarrislar, muftiylar, mutavalliylar, barcha darajadagi mutasaddilar uning barcha shar'iy buyruqlarini lozim tutsinlar va u har kimni bu jamoatga qabul qilish yo undan chiqarish huquqiga sohibdur.

Davlat a'yonlari va ulug'lari, mamlakatning katta va kichik

hududlari qozilari va hokimlari va barcha darajadagi mutasaddilarga: yuqoridagilarning barchasi mazkur insonga ergashib, uni o'zlariga yo'l boshchi tutsinlar hamda uning har bir buyruq va qaytariqlariga bo'yunsunsinlar va o'zlarini unga tegishli bilsinlar va qaytariqlariga amal qilsinlar, mutasaddilar vaqfdagi avlodlarga tegishli barcha mulkni xayriyalarni uning yozuvchilari va xodimlariga yetkazsinlar hamda biror xabarni pinhon tutmasinlar va kamoyanchi (bu so'z lug'atda yo'q) mansabiga qoyim bo'lib, davlatpanohdan ko'rsatma olsin va baxtli farzandlar, ulug' amirlar, vaziri a'zamlar va oliy martabali shaxslar, davlat arkonlari va saroy a'yonlariga yetkazilsinki, ular u (Jaloliddin Qosim)ning qo'llarini mahkam tutib, unga zarur ko'makni lozim tutsinlar va shu yo'ldan borsinlar, vassalom.

راه حج جهت مولانا علا الدین کرمانی

چون بدرقه الطاف الهی و دلیل مقاصد اعطاف نامستانی قافله سالار بوادی هدایت و راه نمای فافی عنایت است با نارت مصالح سعادت ابدی دافا ضت مشاعل موهبت سرهدی سعادت مندی را بمنزل و مَنْ يُعْظِمُ شَایِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ رساننده مهبط انوار منطق الوفا منال الله بِمَكَانٍ گرداند هر آینه ها مه همت عرش فرسایش مفتصی آثار و مستغنی انوار رفع موانع جسمانی و قطع هواجس نفسانی آمده موید بتایید تقرب و نوصل حقیقی خواهد بود و پوسته طی مراحل و قطع منازل را ملتزم کشته طواف عالم ملک ملکوت را که کعبه جان طایفان راه هدی بتحقیق همانست مسالت خواهد نمود عرض تسبب آنکه درین وقت جناب هدایت مآب حقایق مناب افادت شعار ارشاد نیاہ معارف دستکاه قدوه اصحاب التجرید و اسوة ارباب التفرید الجامع بین الرعیته و الطریقه و الحقیقه و الدین عبد الوهاب ادام الله برکاته که سرایه اوقات نامی بلکه سر مایه حیات گرامی صرف فواید فنون ظاهری و حقایق علوم باطنی نموده چندین سال در عرض مقدس بیت الحرام بتصفینه باطن پاکیزه و تزکیه نفس نفیس اشتغال نموده و بازار از مسلکی شوق ندای العود احمد را استماع نموده متوجه جانب حجاز شده و اراده نموده که مامور امر عالی قَوْل وَجْهٍ شَرَطَا المسجد الحرام کشته بشرف قبیلو ایمن الله ایمن الله مشرف کردند سبیل فرزند کامکار و امراء نامدار و ارکان دولت و حکام و داروغکان بلاد و ولایت ممالک محروسه و مستخفظان مالک و مقابر و مستخبران اقطار و امصار آنکه مقدم ایشانرا عزیز و کرامی داشته شرایط بتحیل و احترام ایشان لازم و متحتم دانند و توقیر و تعظیم از قبیل واجبات شمرده ایشان را و مردم ایشان را از محال مخوفه سلامت بگذرانند و متعرض دو نفر نوکر و سه نفر کنیزک و یک خروار کجاوه که همراه داشته باشد و چهار پایان ایشان را الاغ نکیراند از جوانب ترین جمله روند

Mavlono Aloiddin Kirmoniyning haj safari xususidagi farmon(nishon)

Ilohiy lutf posboni, hidoyat vodiysining sorboni, nomastona muhabbat maqsudining dalili va inoyat yo'lining beshak rahnamosidur, abadiy saodat chirog'ining shu'lasi va saodatmandlik sarhadining (Yana kimki Allohning shiorlari (qurbonliklar)ni ulug' deb bilsa, bas, albatta, (bu) dillarning

taqvosi dandir) manziliga yetkazib, go'zal so'z bilan kelmish nurlarni mash'al tutib, Arshning har hikmat oyinasi bilan niyozmandlikni daf etib, behojatlik nuri bilan jismoniy to'siqlar va nafsoniy istaklarni ketkazadiki, bu (Allohg'a) haqiqiy qurbatni hosil qiladi hamda butun umrining har qaysi manzilida hidoyat ahligha malakut olamining jon Ka'basini tavof etmoq lozimdur.

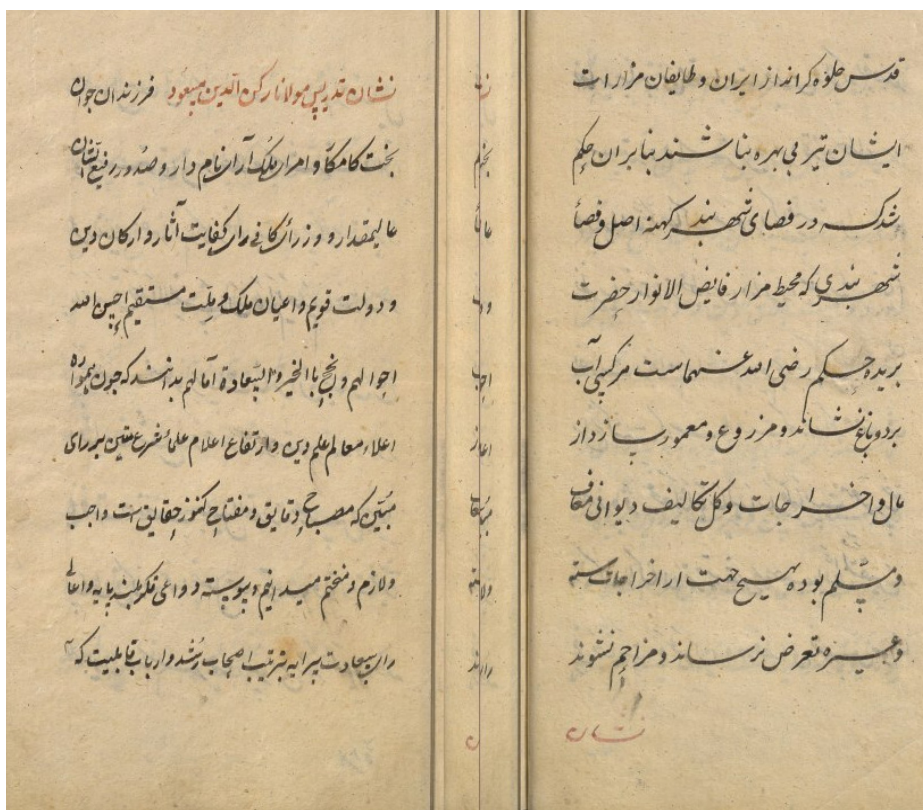
Bunda aksar vaqtini balki butun hayotini botiniy ilmlarning haqiqatini, shuningdek, zohiriy ilmlarning foydalariga sarf qilgan, shariat, tariqat va haqiqatda raiyat ichida yagona, arbobning peshvosi, as'hobi tajrid (uzlatga chekinganlar)ning qudratli rahnamosi, ma'orifning irshodpanohi, janobi haqiqat va hidoyatparvar Abdulvahob Odamullohu barokatuhu necha yildirki, pokiza botinini musaffo etmoq, nafis nafsini tarbiya qilmoq bilan mashg'ul ediki, endi muqaddas Baytul Harom arzida Ahmad (s.a.v)ning udmonand nidosi shavqiga quloq tutib, Hijozga tomon otlandi va **قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرُ** (Xotirjam bo'ling) Sizni o'zingiz rozi bo'ladigan qiblaga (Ka'baga) yuzingizni o'girtiramiz) degan oliy amrga inqiyod etib, Allohning hidoyatiga musharraf bo'ldilar.

Baxtli farzandlar, ulug' amirlar, arkoni davlat, shahar, viloyat va muzofot hamda tobe' mamlakatlarning hokim, voliy va dorug'alari, mamlakat muhofizlari (qo'riqchilari), mamlakat sarhadidagi barcha choparlar va ularni avvaldan aziz bilganlar, u zotning ehtiromini lozim tutsinlar va u kishining ta'zim-u xizmatida qoyim turib, u zot va hamrohlarini xavfli hududlardan salomat o'tkazsinlar hamda ularga ikki nafar navkar, uch nafar kanizak va bir kajava bermoqlik nazarda tutilsin. Shuningdek, yo'l oxiriga qadar mazkur markabda ketsinlar.

نشان تدریس مولانا رکن الدین مسعود

فرزندان جوان بخت کامکار و امرای ملک آرای نامدار و صدور رافع الشان عالمقدار و وزرای کافی رای کفایت آثار و ارکان دین و دولت قویم و اعیان ملک و ملت مستقیم احسن الله احوالهم و نحج بخیر السعادة آمالهم بدانند که چون همواره اعلاء معالم علم دین و ارتفاع اعلام علما شرع تین بررای مبین که مصباح دقایق و مفاتیح کنوز حقایق است واجب و لازم و نمختم میدانیم و پیوسته دواعی فکر بلند پایه و اعلای رای سعادت پرایه بزینت اصحاب رشد و ارباب قابلیت که حصول معالی و استعداد و وفور فضایل و استحقاق را علاوه شرف داتی کردنیده مفهوم و کار فطرت و سلامت خبر را ما صدق علم الانسان ما لم یعلم ساخته اند مفسور و محصور ست بنابران جهان مطلع آفتاب شعاع عز صدور و شرف ورود یافت منصب جلیل القدر تدریس دار الساده سلطانی که از فواضل صدقات و ثوابت خیرات همایون در سر چهارسوی دار السلطنه مراة بنا یافته بمولانا اعظم جامع الافاضیل الحکم مولانا رکن الدین مسعود که نجابت (بنحابت) حسبی و نسبی و فضایل موروئی و مکتسبی از ارباب فضل و افاضل و اصحاب بلاغت و کمال بمزیت حدت دهن نفاد وجودت طبع و قاد ممتاز مستثنی است متصور باشد و بدانچه از حسن افاده و تعلیم و لطف ابلاغ و تفهیم او هنردار باب استفاده

را محظوظ و بهره ور کردند و پیوسته با انعقاد حوزه درس و فنون و مجلس علم و تقوی مواظبتنموده بمزاد له و مذاکره نکات و دقایق فنون شرعیہ قیام و اقدام نمایند سبیل متصدیان و مباشران اوقاف آنکه رعایت جانب مشار الیه از لوازم امور دانسته در احترام مشار الیه دقیقه نامرعی نگذارند و اثبات و اسقاط معید طسلیه را بر رای او موقوف دانسته از سخن و صوابد بدو بیرون نروند

1-rasm. Mavlono Rukniddin Mas'udning mudarris etib tayinlashi farmoni (nishoni). O'zRFASHI qo'lyozmalar fondi R-288

Mavlono Rukniddin Mas'udning mudarris etib tayinlanish farmoni (nishoni)

Javonbaxt farzandlar, mamlakatning ulug' amirlari, oliy martabali shaxslar, buyuk vazirlar, din va davlatning quvvatli arkonlari va mulk-u millatning a'yonlari ularning hollarini Alloh yaxshilasin, bilsinlarki, din va shariat ilmlarini o'rganmoq haqiqat xazinasining kaliti va insonning yo'lchirog'idur, uni lozim va vojib bilib, yuqoridagi fikrga binoan rushd-u hidoyat sohiblarining saodati va ziynatli xohishi va iste'dodli arbobning istagini inobatga olib, dorus saltanatning to'rt ustuni bo'lmish humoyunning tadrisini o'zining hasbiy va nasabiy fazilatlarini meros qilib olgan, balog'at

va kamolotda bebadal Mavlono Rukniddin Mas'udga o'zining ilmi va hunarini, majlis odobi darslari va boshqa fanlar, shuningdek, taqvodan dars bermoqni buyuradurmiz! Mutasaddilar, vaqf xodimlari uning buyruqlarini bajo keltirmoqni lozim tutsinlar va uning hurmatini bajo keltirsinlar! Uning har bir so'zini vojib bilib, uning so'zlaridan chiqmasinlar!

Adabiyotlar

- Navoiy, Alisher. 2013. To'la asarlar to'plami. 10 jildlik. To'qqizinchi jild. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
- Ergashev, Q. 1996. *O'zbek nasrida insho* (Navoiy "Munshaot"i misolida): fil.fan. nomz. diss... . Toshkent.
- Donishnomayi jahoni islom. 2013. "Bayoni Introducing Bayani Kermani and the Manuscripts of His Monshaat". Asraossadat Ahmadi, Hossein Aghahosseini & Sayed Aliasghar Mirbagherifard. *Asian Culture and History* Vol. 5, No. 2.7. http://www.am-journal.ir/article_69296_en.html
- Kirmoni (<http://rch.ac.ir/article/Details/12576>)
- Marvorid, Shahobiddin Abdulloh. *Munshaot-i Abdulloh Marvorid*. Qo'lyozma, O'zRFASHI, R-288.
- Tursunov, Y. 1986. *Munshaot-kak istoriko-literaturniy istochnik v izuchenii jizni i deyatelnosti Alishera Navoi*: avtoref. diss. kand. fil. nauk. Tashkent.
- تحفه سامی. سام میرزا سفوی. با تصحیح و مقابله وحید دستگردی. ضمیمه سال شانزدهم ارمان. مطبعه ارمان تهران-۸۱۳۱.
- معرفی و سبکشناسی نسخه خطی «لطایف الانشا». احمد امیری، محمود مبینی، علی رحمانیان. فصلنامه تخصصی سبکشناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب) علمی - پژوهشی. سال نهم - شماره اول ۵۹۳۱ -
- رجال کتاب حبیب السیر. گردآوری، مقدمه و اضافات دکتر عبدالحسین نوایی. سلسله انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی. تهران-۹۷۳۱. ص-۸۸۱.
- Bobur, Zahiriddin Muhammad. 1989. *Boburnoma*. Nashrga tayyorlovchi P. Shamsiyev. Toshkent: Yulduzcha.
- زهرا حسین آبادی. سیری در آثار خوشنویسی خواجه عبدالله مروارید کرمانی. دو فصلنامه، دانشکده هنر شوشتر، دانشگاه شهید چمران اهواز. شماره پنجم-بهار و تابستان ۳۹. محمدحسن سمسار. «ابری». مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی. بازبینی شده در ۹۱ شهریور ۹۸۳۱.
- بیانی، مهدی. احوال و آثار خوشنویسان. انتشارات علمی. چاپ دوم. تهران ۳۶۳۱ش ص ۵۳ - ۲۵۳. بدایع الوقایع. زین الدین محمد واصفی. تصحیح الکسندر بلدروف. جلد اول. انتشارات بنیاد فرهنگ ایران. تهران-۵۳۱. ص-۸۳۴.
- مروارید کرمانی، شهاب الدین عبدالله. مونس الاحباب. تصحیح و توضیح سید علی میرافضلی، تهران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۹۳۱.
- O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 2000. 1-jild. Toshkent.

U. Mahmudov

(Tashkent, Uzbekistan)

umedullo.mahmudov@navoiy-uni.uz

The Art of Essay in the Prose of the East: the Work Titled "Munshaoti Abdulloh Marvarid"

Abstract

Epistolary writing is important in the history of statehood, diplomacy and science, especially in the history of our country, which has its ancient roots and huge scientific potential. These letters were considered one of the fields of knowledge, which included a scientific manual or a collection of written documents for clerks (calligraphers), known as the "Munshaot". These manuals and collections help enrich our understanding of the history, literature and social, economic and political life of our country.

Given the foregoing, this article researches the works of the epistolary genre - the Munshaot, which were written during the life and after the lifetime of Alisher Navoi, in particular, "Munshaoti Abdulloh Marvorid"; the authors identity, the manuscript of the work and its role in the history of Uzbek literature which are provided in the article.

Munshaot (Arabic. Compiled letters, that is, a collection of letters) is one of the genres of oriental poetry, collected letters of clerks, written in verse or prose from.

Key words: *Munshaot, monshi, letter, decree, manuscript, Abdollah Morvarid, Latayif al-insha, Sharafnameh, Tohfe Sami, Timurid era, murafia, murasala, riqa'.*

About the author: *Umidullo Mahmudov* - doctoral student of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

Recommended citation: Mahmudov, Umidullo. 2019. "The art of Essay in the Prose of the East: the Work Titled "Munshaoti Abdulloh Marvarid". *Golden scripts* 1: 46—67.

References

- Bobur, Zahiriddin Muhammad. 1989. *Boburnoma*. Nashrga tayyorlovchi P. Shamsiyev. Toshkent: Yulduzcha.
- Ergashev, Q. 1996. *O'zbek nasrida insho* (Navoiy "Munshaot"i misolida): f.f.n. diss. Toshkent.
- Dânešnâme-ye jahân-e eslâm*. 2013. Bayâni Introducing Bayani Kermani and the Manuscripts of His Monshaat. Asraossadat Ahmadi, Hossein Aghahosseini & Sayed Aliasghar Mirbagherifard. *Asian Culture and*

History: Vol. 5, No. 2.7.

Kirmâni (<http://rch.ac.ir/article/Details/12576>)

Beyâni, Mehdi. 1363. *Ahvâl va âsâr-e xošnevisân*. Enteshârât-e elmi. Çâp-e dovvom. Tehrân.

Moarrefi va sabkšenâsi-ye nosxe-ye xatti-ye "Latâyef ul-enšâ" (The introduction and stylistics of the manuscript "Latayef ul-insha"). 2016. Ahmad Amiri, Mahmud Modabbiri, Ali Rahmâniyân. The Quarterly Journal of the stylistics of Persian poems and prose "Bahar-i adab", vol.1.

Mohammadhasan, Samsâr. 1389. Abri. *Markaz-e doyeratul-mâdref-e bozorg-e eslâmi*. Bâzbini šode dar 19-šahrivar. Tehron.

Kermâni, Šahâbeddin Âdullâh Morvârid. 1390. *Monis ul-ahbâb*. Tashih va touzih-e Sayyed Ali Mirafzali. Tehrân-Ketâbxâne-ye Majles-e Šurâ-ye Eslâmi.

Navoiy, Alisher. 2013. *To'la asarlar to'plami* (10 jildlik). To'qqizinchii jild. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

Rejâl-e ketâb-e Habib us-siyar. 1379. *Gerdâvari, moqaddeme va ezâfât-e dr. Abdolhoseyn Navâyi. Selsele-ye enteshârât-e Anjoman*. Âsâr va mafâxer-e farhangi, 188. Tehrân.

Tohfe-ye Sâmi. 1960. *Sâm Mirzâ Safavi* (Tohfeh Sami). Bâ tashih va moqâbele-ye Vahid Dastgardi. Zemime-ye sâl-e šânzdahom-e Armoqân. Tehran: Armughan.

The manuscript of "Munshaot-i Abdullah Morvarid". Tashkent State Institute of Oriental Studies named after Abu Raykhan Beruniy, manuscripts fund R-288.

Tursunov, Y. 1986. *"Munshaot-kak istoriko-literaturniy istochnik v izuchenii jizni i deyatelnosti Alishera Navoi: avtoref. diss. kand. fil. nauk*. Toshkent.

Vâsefi, Zeynuddin Mohammad. 1350. *Badâye al-vaqâye*. Tas'hih-e Aleksandr Bolderev. Jeld-e avval. Enteshârât-e Bonyâd-e Irân. Tehrân.

Zahrâ Hoseyn Âbâdi. *Seyri dar âsâr-e xošnevisi-ye Xâje Âdullâh Morvârid Kermâniy*. Do faslnâme, dâneškade-ye honar-e Šuštar, dânešgâh-e Šahid Čamran-e Ahvâz. Šomâre-ye panjom-bâhâr va tâbestân 93.

O'zbekiston Milliy Entsiklopediyasi. 1-jild. 2000. Toshkent.

Zeynuddin Mohammad Vâsefi. 1350. *Badâye al-vaqâye*. Tas'hih-e Aleksandr Bolderev. Jeld-e avval. Enteshârât-e Bonyâd-e Irân. Tehrân.